

Indigene zajednice zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka i 21. stoljeće: metodološki problemi

Danijel Džino
Sydney

Izučavanje prošlosti se već dugo vremena isprepliće s postmodernističkim i poststrukturalističkim diskursima, koji su danas postali njezini neizostavni dijelovi.¹ Ovi intelektualni utjecaji su neumitno izazvali značajne promjene u načinima na koji povijesna znanost vidi i interpretira prošlost. Značaj ovih „tektonskih pomjeranja“ na znanstvene percepcije i interpretacije prošlosti je nemjerljiv i nije pretjerano usporediti ga sa značajem koji je imala informatička revolucija na razvoj komunikacija u kasnom 20. i ranom 21. stoljeću. Nemam namjeru ovdje prikazivati podrijetlo, razvoj i metodološke inačice ovih promjena, o čemu postoji dostatan broj relevantnih studija kako na svjetskim tako i na južnoslavenskim jezicima, uključujući i nedavne debate o dobrim i lošim stranama novih pristupa u historiografiji.² Ovim radom se želim rađe osvrnuti na trenutačne percepcije predrimске indigene populacija zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka te diskutirati o metodologiji izučavanja ovih zajednica u prizmi teorijskih pristupa u suvremenoj historiografiji.

Zašto je ovo sve tako značajno? Povijest, koja je u svojim temeljima humanistička znanost,

¹ Ovaj rad je rezultat znanstvenog projekta o transformaciji pretpovijesnih i antičkih identiteta u zapadnom i središnjem dijelu Balkanskog poluotoka, koji financira Australian Research Council.

² Literatura na svjetskim jezicima je ogromna, vidi primjere: Munslow 1997; Jenkins 1991; 2003; McCullagh 2004; Spiegel 2005. Na hrvatskom jeziku treba vidjeti posebice Blažević 2007; Ančić 2008, kritički pristup u Gross 2009 i debatu o postmodernizmu i povijesti na nedavnom skupu u Zagrebu, prikazanu u Janković 2009. Na srpskom jeziku posebice su relevantni za ovu tematiku tekstovi Staše Babić o arheologiji, antičkoj povijesti i postmodernizmu: Babić 2008, 2009; 2010.

dugo vremena je izučavala prošlost koristeći metodologije karakteristične za prirodne znanosti. Smatralo se, naime, da je moguće rekonstruirati prošlost kao narativnu cjelinu: točno, znanstveno i objektivno. No, problem se pojavio kada se vremenom shvatilo kako sama sadašnjost nije jedinstvena struktura, već da ona može postojati samo kao skupnost pojedinačnih iskustava bivstvovanja u različitim prostorno-vremenski/kulturno/spolno/društveno/ideološki definiranim kontekstima. Povijesničari iz različitih razdoblja danas se usuglašavaju u tome da prošlost, kao jedinstvena objektivna stvarnost koja treba biti rekonstruirana iz rasutih fragmenata (dokaza) u vidu narativne strukture (pripovijesti), zapravo i ne postoji. Povijest u svojoj biti nije metonimična znanstvena disciplina što rekonstruira cjelokupnost prošlosti iz sačuvanih fragmenata, poput recimo paleontologa koji rekonstruira izgled izumrlog dinosaura na osnovi jedne fosilizirane kosti. Naše znanje o prošlosti se sastoji iz sačuvanih fragmenata različitih paralelnih narativa što odražavaju različite stvarnosti i njihove percepcije. Ovi fragmenti su interpretirani od strane povjesničara koji su im nastojali dati smisao, slažući ih u narativne strukture i prezentirajući prošlost kao pripovijest. Time su se oblikovali povijesni narativi kao „blokovi znanja“, postajavši temeljnim strukturalnim dijelovima onoga što danas smatramo „znanjem“ o prošlosti.

Povijest, „izgubljena kći“ humanističkih znanosti, se dakle vratila doma. Preispitivanje postojećeg „znanja“ o prošlosti polazi s nekoliko različitih početnih pozicija. Po meni osobno ključno pitanje jeste: Kako/zašto znamo to što znamo. Ovim pitanjem se pokazuje kako je po-

vijesna znanost postala opremljena kompleksnom i sofisticiranom analitičkom aparaturom što omogućava bolje i potpunije razumijevanje prošlosti. Prihvatanje postmodernog (pa danas i post-postmodernog) diskursa u historiografiji je nov korak naprijed u njezinoj evoluciji. Preispitivanje postojećeg znanja ne predstavlja i njegovo odbacivanje, već bolje upoznavanje njegovih strukturalnih elemenata i izazov totalitarnim tendencijama modernističkog historiografskog diskursa, koji je sebi davao za pravo polagati pravo na „povijesnu istinu“. No, promjena paradigme u znanosti kao što je povijest postaje izuzetno osjetljiva tematika iz nekoliko razloga. Prvi je korištenje povijesti za projiciranje političkih narativa sadašnjosti zamaskirane u „objektivne“ interpretacije kojima se konstruiraju „dobri“ i „loši momci“ u prošlosti, uz kontekstualno i nadasve subjektivno korištenje termina poput, primjerice, *fašizam*, *antifašizam*, *demokracija* ili *multikulturalizam* u novijoj povijesti post-jugoslavenskih (a i drugih) prostora. S druge strane, povijest se oduvijek koristila kao obrazloženje sadašnjosti, stvarajući plodno tlo na kojem su se oblikovali identitetski diskursi sadašnjosti. Ne iznenađuje da se preispitivanje i revizija znanja o prošlosti često dočekuje s podozrenjem pa čak i histerijom među konzervativnim intelektualnim krugovima jer zadire u srž ranije uspostavljenih suvremenih identitetskih percepcija i narušava temelje na kojima se izgrađivao donedavna nedodirljivi konstrukt „naše“ povijesti ili „našeg“ identiteta.³

Izučavanje i percepcija identiteta indigene populacije zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka je kroz povijest predstavljala plodno polje za projekciju različitih sadašnjosti, kroz različite historiografske konstrukte „Ilira“. Antički etnografski diskurs o „Ilirima“ je uglavnom sačuvan u raštrkanim fragmentima uz svega par potpunijih prikaza, poput onih u sedmoj knjizi Strabonova *Zemljopisa* ili Apijanovim *Ilirskim ratovima*. Ovaj diskurs predstavljat će temelj svih budućih percepcija indigene populacije, uz kasnije dopune paleolingvističkim i arheološkim

³ Literatura je preobimna da bi se dala ovdje. Za arheologe i povjesničare antike interesantni su tekstovi iz 1990-tih poput, recimo, Dietler 1994; Díaz Andreu / Champion 1995; Kohl 1998; Demoule 1999; Coudart 1999; Galaty / Watkinson 2004, itd. a bliže području koje se ovdje izučava vidi Kaiser 1995; Slapšak / Novaković 1995; Babić 2002b; 2005; Novaković 2007; 2008; 2011.

saznanjima. Hrvatski humanisti i intelektualci ranog novog vijeka, od Šižgorića, preko Pribojevića i Orbinija do Vitezovića, koriste antički diskurs o „Ilirima“ da bi prisvojili prošlost i njome legitimizirali ideološke i političke ideje svojeg vremena.⁴ U novije doba, spoj paleolingvistike i arheologije poslužio je razvijanju panilirskog diskursa Kossine, Pokornog i Krahea, u značajnoj mjeri koindicerajući s pangermanskim idejama tog vremena. Revizionizam panilirizma na Sarajevskim simpozijima iz 1964. i 1966. percipira „Ilire“ u prizmi tadašnje politički korektne ideologije „bratstva-jedinstva“ kao različita, ali srodna plemena koja su nastanjivala političke okvire tadašnje Jugoslavije (i Albanije). Treba istaći da su jedino slovenski arheolozi nastojali razdvojiti halštatske kulture s teritorija Slovenije od novog konstrukta „Ilira“ posredno odražavajući snažno izražen slovenski identitet unutar tadašnje federacije, ali i naprednije metodološke pristupe izučavanju prošlosti. Konačno, dolazi do postupnog prenošenja fokusa na indigene etnicitete, uz definiranje novog konstrukta supraetničkih skupina (*etničkih kompleksa*) u petom tomu *Praistorije Jugoslovenskih Zemalja (PJZ)* iz 1987. Jedinstveni „Ilirski prostor“ se time postupno fragmentirao, čime se umnogome prenosila postupna dezintegracija jugoslavenskog federalnog modela iz sadašnjosti u prošlost. Kako stvarnost življenja u jugoslavenskoj političkoj konstrukciji blijedi iz svakodnevnog sjećanja, sve je lakše i intrigantnije preispitivati identitet tih zajednica bez artifičijelne taksonomizacije, kognitivnog nametanja jugoslavenskog prostora preko Ilirika, repliciranja sadašnjosti u prošlost te uopćenog korištenja termina „Iliri“, nažalost još uvijek snažno nazočnog u javnom diskursu, koji se pokatkad povam-piri i u znanstvenoj literaturi.⁵

Usprkos tomu, interesantno je zamijetiti da raspad jugoslavenskog političkog konstrukta 1991./1992. godine nije bio praćen značajnom promjenom paradigme u istraživanju i percepciji indigene populacije, tim više što je izučavanje indigene populacije bilo snažno utisnuto u diskurs, uvjetno rečeno, „jugoslavenske“ arheologije koja

⁴ Blažević 2007.

⁵ Sarajevski simpoziji: Benac 1964a; 1967; *PJZ*: Benac 1987a. Vidi: Dzino 2008. Izdavanje slovenskog Halštata iz „federalnog“ konstrukta „Ilira“ Gabrovec 1964; 1991, vidi Slapšak / Novaković 1995, 289-290.

kao takva više ne postoji ni u kom aspektu.⁶ Broj teorijskih i istraživačkih radova o indigenoj populaciji u komparativnoj perspektivi nakon 1991. je prilično skroman i često limitiran na preglede dosadašnjih istraživanja i metodoloških pristupa, uz rijetke izuzetke.⁷ Percepcija indigene populacije se uglavnom ograničava na nadogradnju teorijskih postulata koji su definirani još u *PJZ*, što se posebice odnosi na Benčevo sintetsko poglavlje u tom zborniku, kojemu će biti posvećeno više pažnje zbog njegova značajnog utjecaja na promišljanja o indigenim zajednicama mlađeg željeznog doba.⁸ Upada u oči nedostatak dublje i obimnije diskusije o postojećim teorijskim okvirima, a također je vidan i nedostatak radova koji postavljaju indigenu populaciju u komparativnu perspektivu prema drugim kronološki bliskim zajednicama, ili smještaju politička dešavanja i kulturne procese iz antike u okvire suvremenih znanstvenih diskusija i pristupa.⁹ Ovakva situacija rezultira čestim odsustvom cijelog ovog regiona iz suvremenih debata o željeznodobnim društvima kontinentalne Europe.¹⁰

⁶ „Jugoslavenska“ arheologija dakako nije postojala kao takva, već je predstavljala zbroj arheologija pojedinačnih republika (Rapanić 1986; Novaković 2008). No, složio bih se s argumentom Novakovića (2011, 440-448) da su postojala određena kolaborativna istraživačka spojišta, koja su prevazilazila republičke granice. Izučavanje „ilirologije“ je bez sumnje jedno od takvih istraživačkih spojišta, Novaković 2011, 407-409.

⁷ Olujić 2004; 2007; Matijašić 2009, 30-50; Šašel Kos 2005, 219-244; Lippert 2004; Pavic 2010; Dzino 2008; 2012 (u tisku); Barbarić 2010. Identitet Panonske nadskupine: Milin 2003; Colombo 2007; 2010. Gradine: Buršić Matijašić 2008, 124-149; Pavic 2009. Umjeren skepticizam prema postojećoj metodologiji se može vidjeti još u Katičić 1991. Značajni metodološki pomaci su ostvareni u Babić 2002a; 2004, itd. U tom kontekstu vidi isto Gabrovec 1991; Galaty 2002, Siwert 2004; Blečić 2007, a prilično sveobuhvatan i koristan, mada metodološki već zastario Parzinger 1991. Vidi također i danas pomalo staromodne, mada informativne sinteze Wilkes 1992 i Ceka 2005, te izvrstan prikaz hrvatskog prijevoda Wilkesove knjige u Periša 2002.

⁸ Benac 1987b; cf. Čović 1986; Garašanin 1991. te Benac 1977 koji predstavlja poveznicu između pristupa u Benac 1964b i Benac 1987b. O Benčevu akademskom, ali i političkom utjecaju vidi Novaković 2011, 407.

⁹ Rijetke su knjige poput Šašel Kos 2005. koje postavljaju arheološke i povijesne narative s ovih prostora u kontekst suvremenih znanstvenih diskursa o žanrovskoj kritici, identitetu ili rimskom imperijalizmu. Olujić 2007 i Matijašić 2009 se također moraju istaći kao interesantne mješavine starijih i novijih pristupa.

¹⁰ Vidi više nego skroman doprinos regiona u nedavnom voluminoznom preglednom radu o istraživanju željezno-

Percepcija indigenih zajednica o kojima je riječ u najvećoj se mjeri oslanjala na svojevrstan metodološki tronožac. Ovaj tronožac sačinjavaju tri glavna aspekta: analiza materijalne kulture željeznodobnog pučanstva, paleolingvistička ispitivanja uglavnom temeljena na indigenoj antroponimiji (onomastici) te svjedočanstva pisanih vrela iz antike. Na ovo možemo dodati i činjenicu da su protopovijesni periodi gotovo po pravilu spajani s rimskom provincijalnom arheologijom Dalmacije i Panonije u zajedničku narativnu strukturu.¹¹ Ovo se najbolje vidi u čestom anakronom povezivanju rimskih peregrinskih civitata s predrimskim indigenim skupinama. Poseban značaj se također pridaje taksonomizaciji indigene populacije te određivanju i definiranju njihovih etničkih skupina (*naroda, plemena*) koji se koriste kao osnovne jedinice za analizu. No, uz analizu etničkih skupina također se nastoje definirati supraetničke strukture poput takozvanih „etničkih kompleksa“ ili „narodonosnih zajednica“. Etničke skupine se, prema ovom, danas još uvijek dominantnom mišljenju, tvore kroz proces „etnogeneze“ kojim od skupine kulturno srodnih zajednica postaju koherentne etničke jedinice.

Problemi s ovim metodološkim okvirom, kojeg sam s namjerom simplificirao, višestruki su. Oni su nazočni ne samo u načinu na koji se svaki od njih pojedinačno koristi već i kako se oni uzimaju skupa tvoreći svojevrstne percepcijske konstrukte indigenih skupina. U ovom kontekstu bih spomenuo svoj nedavni rad u *Godišnjaku CBI*, gdje sam nastojao napraviti raščlambu znanstvene percepcije „Dezidijata“ i pokazati kako se zapravo radi o konstruktima što proizilazi iz spajanja tri kontekstualno različita narativa koja su povezana s istim prostorom: srednjobosanske arheološke kulture, političke skupine iz doba osvajanja koju su vrela nazivala „Dezidijatima“ te rimske administrativne tvorevine *civitas Daesitiatum*.¹²

Pisana vrela su odraz percepcije indigene populacije od strane stranaca koji često nisu imali dostatnog uvida, niti elementarnog poznavanja indigenog pučanstva i njihove kulture. Mehaniizam nastajanja literature u antičkom dobu pisane u tzv. etnografskom modelu je nedavno

dobnih zajednica: Thurston 2009.

¹¹ O ovom posljednjem vidi Novaković 2011, 347, 382.

¹² Dzino 2009a.

uvjerljivo analizirao Woolf.¹³ Početna akumulacija znanja o indigenim populacijama izvan Mediteranskog kulturnog kruga ponajviše potječe iz klasičnog i helenističkog doba. Informacije što su se dobijale na terenu (vojni pohodi, putnici, trgovci, pomorci) ili kroz posrednike (indigene informante) akumulirane su u riznicama znanja helenističkog doba. U tim riznicama znanja, antičkim knjižnicama, ove su se informacije slagale skupa i procesirale u pisanoj riječi kroz različite literarne žanrove. Najznačajnije riznice podataka su izgrađivane u helenističkim središtima poput Aleksandrije, sve dok na kraju primat nije preuzeo Rim, ne samo kao političko središte već i kao najznačajnija akumulacija znanja o antičkom svijetu. Velika većina autora koji su pisali u etnografskom modelu nije osobno poznavala krajeve i zajednice o kojima su pisali. A i kada su poznavali, često su opet posezali za postojećim stereotipima, što dobro vidimo primjerice u opisu Panonaca u *Rimskoj povijesti* Kasija Dion (49.36,3). Postojeće informacije se selektivno odabiru, kombiniraju i uklapaju shodno žanrovskim odrednicama djela kojemu su bili namjenjeni, ali i shodno dominantnim ideološkim diskursima vremena u kojemu su nastajali, poput rimske carske ideologije. Percepcija tuđinaca, „barbara“, često je služila i kao kompleksno polje na kojemu se projicirao iskrivljeni odraz Grka i Rimljana, percepcija vlastitih fantazija i strahova učenih elita Mediteranskog svijeta.¹⁴

Pisana etnografska vrela o indigenim zajednicama dakle postaju vrlo kompleksna tvar kako za analizu tako i za interpretaciju – ona se više ne mogu rabiti kao rudnici podataka, iz kojih se crpe pojedinačne informacije i slažu u narativnu strukturu. Osoba autora i njegov intelektualni *modus operandi* danas počesto postaju najznačajnijim dijelom znanstvene raščlambe, a precizno dešifriranje ovog *modusa* neminovnost iole ozbiljnog znanstvenog pristupa.¹⁵

Da dam jedan primjer, mada ih imamo mnogo. Apijan iz Aleksandrije, koji priznaje da je

na ovom mjestu doslovce slijedio izgubljene Augustove memoare, piše u svojem dodatku o rimskom ratovanju u Iliriku (*Illyrike*), koristeći „etnografski model“, kako su Panoni nastanjivali buduću sjevernu Dalmaciju i južnu Panoniju, bez gradova, vladara ili vladarskih vijeća, živjeti raštrkani po šumama i selima (22.63). Samo malo dalje, on izjavljuje kako je Oktavijan počeo opsjedati grad (*polis*) Panonskih Segestana (22.65), a kada je Oktavijan zauzeo Segestiku, vođe Segestana su mu dali ne manje od 100 talaca (23.67). Malo ranije, Apijan je izjavio kako su Transalpski Japodi, skupina koja je graničila sa Segestanima, imali u svom gradu Metulu ništa manje no građevinu kojoj je svrha da ugošćuje političke sastanke – βουλευτήριον (21.59-60).¹⁶ Ovo dakako ne znači da su Panoni i njihovi susjedi imali razvijen urbani život, naprotiv, arheologija ne otkriva značajne urbane infrastrukture ili pokazatelje društvene kompleksnosti u ovom regionu prije Rimskog osvajanja. No, način na koji je Apijan (tj. August) konstruirao Panone u svojem narativu pokazuje kako etnografske konstrukcije često nemaju ništa zajedničkoga s onim što se dešavalo, i da su fragmenti „znanja“ uzimani da zadovolje svrhu narativa, a ne da opišu realnost. U ovom slučaju portret Panona kao „nerazvijenih“ i „divljih“ ljudi opravdava Oktavijanovo napredovanje prema Segestanima koji nisu spomenuti kao problematični u izazivanju pohoda.¹⁷

Arheološka kultura je akumulacija tipološki sličnih i komplementarnih artefakata iz definiranog regiona i perioda, za koju se smatra da predstavlja ostatke materijalne kulture određenog društva iz prošlosti. Ideja da je materijalna kultura povezana s identitetom i etnicitetom, odnosno s idejom naroda i etničke skupine utkana je u temeljne radove o arheološkim kulturama, posebice u njemačkoj znanosti 19. i prve polovice 20. stoljeća, ali i u kapitalna djela Gordona V. Childea. No, problem nastaje s promjenom paradigme u antropologiji, gdje se danas etnicitet, odnosno bilo koja vrsta identiteta, vidi kao

¹³ Woolf 2011.

¹⁴ Predugo bi bilo nabrajati literaturu koja se nadovezuje na znamenito Hartogovo „Herodotovo zrcalo“, Hartog 1980. Vidi na srpskom Babić 2008.

¹⁵ Primjerice Potter 1999 za pristup pisanim vrelima za Rimsku povijest, Tradicionalistički pristup pisanim vrelima, koji dakako ne treba potpuno otpisati, detaljno je i znalački prezentiran u Kuntić-Makvić 2006.

¹⁶ Šašel Kos prevodi Apijanov βουλευτήριον kao *assembly hall* i *meeting house*, dok je White preveo ovaj termin kao *council chambers*. O βουλευτήριον u Metulu i političkim institucijama Japoda vidi Čače 1979, 55-81; Olujić 2005. Portret Japoda kod Apijana se uklapa u stereotip „plemenitih divljaka“ (*noble savages*) o čemu vidi Olujić 1999/2000.

¹⁷ Dio, 49.34.1-2, 49.36.1, vidi Dzino 2010, 103, 109-110.

kontekstualan i promjenjiv društveni fenomen, subjektivna konstrukcija skupine, izvana ili iznutra. Samim time danas ne možemo podrazumijevati da je materijalna kultura povezana s etnicitetom, ali se također ne smije zaboraviti da određeni predmeti u određenim kontekstima mogu predstavljati označivače identiteta, kao primjerice dijelovi odjeće, ratne oprave ili nakita.¹⁸ Projekcija ove promjene paradigme na izučavanje indigenih zajednica o kojima se govori izuzetno je bitna i ne može se ignorirati. Arheološke kulture poput Japodske, Liburnske, Goričke (Srednjodalmatinske), Srednjobosanske itd. moraju prestati biti povezane s identitetima koje spominju pisana vrela. Povezanost između kulture i identiteta suvremena arheologija raskida, što zapravo oslobađa arheologiju stega koju joj je nametnula historiografija, dakle obveze da definira i diskutira o etnicitetu zajednica iz prošlosti i omogućava koncentriranje na izučavanje identitetskih diskursa koje možemo nazrijeti u materijalnoj kulturi, poput regionalnih ili socijalnih.

Korištenje paleolingvistike, odnosno antroponimije predstavlja sljedeći problem u izučavanju i percepciji ovih zajednica. Sama paleolingvistika kao analitičko oruđe je poprilično diskreditirana u slučaju indigene populacije zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka, ponajviše stoga jer nemamo dokaza na kojima bi se vršila analiza. Izvlačenje paralela između suvremenog albanskog jezika i jezika indigene populacije središnjeg i zapadnog Balkana je vrlo problematično, poput znamenite analogije *delmë* (albanski „ovca“) i Delmati. Ništa bolje nije niti za etimologiju riječi „Ilir“ koju je Oštir izvodio iz predhetskog(!?) *ilur-* (zmija), a Mayer iz opskurnih grčkih riječi *ἰλλίς* i *ἰλλός* (uvrnut, izvrnut) sačuvanih kao *hapax legomenon* samo u leksikonu Hezikija Aleksandrijskog iz petog stoljeća.¹⁹ Metodologiju korištenja antroponimskih istraživanja su razradili lingvistički znalci druge polovice 20. stoljeća poput D. Rendića-Miočevića, Katičića, Alföldyja, Untermanna, Russija uočavajući učestalost određenih indigenih osobnih imena u određenim područjima – onomastičkim skupi-

nama/provincijama poput, recimo, Sjevernojadranske, Panonsko-Dalmatinske ili Ilirske.²⁰ No, antroponimija se mora gledati kao zaseban kontekst, povijesni, kulturni pa i identitetski narativ koji nema previše povezanosti s etnicitetom, a ne bi se smio automatski povezivati niti s jezikom indigene populacije, kako i sam Katičić priznaje.²¹ Također, velika većina ovih imena potječu iz rimskog carskog perioda, od prvog do trećeg stoljeća po Kr. i njihovo projiciranje na period prije rimskog osvajanja predstavlja čist anakronizam.

Potreba da se indigena populacija taksonomizira je velika boljka starije historiografije. Nastojanje da se unese znanstveni red i klasificiraju povijesni identiteti polazi još od antičkih etnografa koji su nastojali popisati i klasificirati udaljene narode, osobito kada su i sami bili zbunjeni protočnošću i nestalnošću identiteta skupina koje su živjele na obodima Mediteranskog svijeta. Slično njima, suvremeni znanstvenici pokušavali su često konstruirati taksonomske kategorije kojima bi unijeli određenu mjeru reda među ove indigene skupine. U post-jugoslavenskoj znanosti je još uvijek utjecajna Benčeva klasifikacija iz *PJZ* na plemena, plemenske saveze i „velike skupine“ (etničke komplekse). Za njega „velike skupine“ su određene antroponimijom, plemenski savezi predstavljaju značajne/veće indigene grupacije koje predstavljaju paralelu s etničkim skupinama/narodima, a plemena indigene skupine nestalnijeg identiteta.²² Benac automatski preuzima antroponimijska područja Katičića kao lingvistička, mada je Katičić naknadno izrazio oprez u svezi povezivanja antroponimijskih provincija s jezikom. On također vjeruje i u povezanost toponimije s jezikom, iako je Čačina raščlamba uvjerljivo pokazala nepouzdanost ovakvog pristupa na jadranskoj obali.²³ Benac vidi arheološke kulturne skupine u prizmi Childeove metodologije poznate kao „kulturna povijest“ (*culture history*) metodologije kao „primarne etničke zajednice“, povezujući i pridajući značaj Grčko-Rimskim konstruktima Germana, Gala, Panona, Ilira kao objektivnim opisima koherentnih skupina.²⁴ On konstruira arheološke kulture kao šire društvene grupacije, brkajući kulturu i

¹⁸ Trigger 2006, 232-248 (arheološke kulture); Jones 1997; Brather 2004, itd. (kritika povezanosti materijalne kulture i etniciteta). Vidi također i Babić 2010.

¹⁹ O *delmë* vidi Katičić 1976: 173, a o problematičnim izvorima i etimologijama Katičić 1976, 169-177. Oštir 1921, 67; Mayer 1958, 54.

²⁰ Katičić 1964; 1976, 178-184; Wilkes 1992, 67-87.

²¹ Katičić 1976, 183; 1991, 92.

²² Benac 1987b, 744.

²³ Benac 1987b, 739; Katičić 1976, 181; Čače 1976.

²⁴ Benac 1987b, 738-739.

kulturni habitat s društvenim, dakle socijalnim strukturama koje su subjektivni konstrukti izvana ili/i iznutra, aktivno ispoljavani i u komunikaciji prema „drugom“ sada i ovdje. Drugim riječima, pripadnik etničke skupine mora znati da pripada etničkoj skupini u definiranom kontekstu, jer je etnicitet subjektivna, a ne objektivna identitetska kategorija. Potvrda ovoga je Benčevo preuzimanje termina „mješavina heterogenih etničkih elemenata“ od Stipčevića, kao i slaganje s kontradiktornom tvrdnjom da „Iliri“ nisu znali da pripadaju široj etničkoj skupini koju *mi* danas nazivamo Ilirskom.²⁵

Princip etnogeneze je neraskidivo utkan u percepciju identiteta, stvaranje i evoluciju etniciteta. Pojam etnogeneza, dakako, ne smije biti pobrkan s etnogenezom Bečke škole koju je razvio Wenskus, a elaborirali Wolfram i Pohl. Ovaj pristup, koji se ponajviše koristi u kontekstu kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih identiteta, implicira da su se mitovi o podrijetlu naroda – *origo gentis* – prenosili kroz diskurzivne mitove od strane elitnih grupa ratnika koji su formirali osnovicu tradicije budućeg identiteta (*traditionskern*).²⁶ No, povjesničari i arheolozi što izučavaju indigenu populaciju zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka često impliciraju drugačiji koncept etnogeneze, umnogome sličan sovjetskoj socio-antropološkoj školi koja doseže vrhunac kroz radove Yulijana Bromleya i njegovih sljedbenika. U osnovi, termini „etnogeneza“ i „etnogenetski procesi“ su viđeni u ovom kontekstu kao *longue durée* procesi identitetskog razvoja od stabilnog središta koje je u svojevrsnom društvenom vakuumu evoluiralo kroz različite stadije socio-političke organizacije. Ova evolucija je često viđena u kontinuitetu razvoja materijalne kulture, time se direktno nadovezujući na metodološki okvir „kulturne povijesti“. U početku ovog procesa manje i amorfnе zajednice se transformiraju kroz nikada jasno objašnjenu metamorfozu (*etnogenetski proces*) u veće skupine, narode ili plemena, koji postaju njihov stalni identitetski označivač, stabilno identitetsko središte. Ovaj pristup je u osnovi produžetak primordijalističkog viđenja identiteta kao na-

²⁵ Benac 1987b, 743, cf. Benac 1977, 2-3; Stipčević 1974, 20, 36.

²⁶ Wolfram 1981; 1988; 1990; 1994; Pohl 1994; 2005, teme-ljeći se na idejama iz Wenskus 1961. Nedavno je Roymans 2004 prilično uspješno primijenio ovaj pristup u raspravi o konstrukciji Batavskog identiteta u antici.

sljedne i utjelotvorene društvene kategorije, što suvremena istraživanja s pravom kritiziraju kao parcijalan i nedostatan uvid u tvorbu skupnih identiteta.²⁷

Naposljetku, trebalo bi također istaći problem *resistance* narativa (narativa otpora) u izučavanju pretpovijesnih zajednica. Historiografija koja se razvijala unutar jugoslavenske političke konstrukcije do 1991. na rimsko ratovanje u Iliriku je uglavnom gledala kao na rimsko osvajanje, pokoravanje indigenog stanovništva i gubitak njegove „političke neovisnosti“. Snažna samo-identifikacija s indigenom populacijom osjeća se kroz česte narative o domaćem „heroizmu“ i „junačkom otporu protiv agresora“ te automatskom postavljanju domaće populacije u ulogu „žrtve“. Rim je obično predstavljen kao „agresor“ ili „okupator“ čiji je jedini cilj pokoravanje tuđih teritorija, a opisi sukoba između Rimljana i indigenog stanovništva pokatkad neodoljivo podsjećaju na scenografiju iz starih partizanskih filmova.²⁸ Taj *resistance* narativ umnogome je dio šireg povijesnog narativa tadašnje historiografije koja je uključivanje teritorija tadašnjih jugoslavenskih republika u šire političke konstrukte kroz povijest (bizantski, otomanski, habsburški) redovito prepoznavala kao „agresorsku okupaciju“. Takav pristup implicira, neposredno i posredno, da su se indigene zajednice ovog područja bez ikakvih izuzetaka opirale širenju rimskog političkog utjecaja, što je u potpunoj suprotnosti s rimskom vanjskom politikom koja se redovito oslanjala na svoje saveznike i prijatelje (*socii et amici*). Shodno tomu kompleksi gradina u kraškim poljima dinarskog pojasa (a i izvan njega) su po pravilu viđani gotovo isključivo kao kompleksni sustavi indigenih utvrda i osmatračnica, dok se njihovoj ulozi u vizualnom označavanju prostora i signaliziranju identiteta lokalne zajednice slabo pridavao značaj. Specifični aspekti provincijalne kulture i religijskih kultova rimske Dalmacije i Panonije su pripisivani „konzervativizmu“ i „tra-

²⁷ Klasičan primjer istočnoeuropske etnogeneze u izučavanju indigenih zajednica zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka je tzv. Benac-Čovićeva teorija: Benac 1964b; 1977; 1987b; Čović 1964; 1986. Sama teorija je s pravom kritizirana u Wilkes 1992, 39-40. O istočnoeuropskoj etnogenezi vidi Banks 1996, 17-24, o njenim razlikama s etnogenezom Bečke škole, Ćirković 1995. Bromleyeva etnogenetska škola je detaljno kritizirana u Curta 2002, a vidi također Kohl 1998, 230-233.

²⁸ Dzino 2009b, 30-32.

dicionalizmu“ indigene populacije, dok je njihova kreativnost i inovativnost u spajanju tradicionalnih elementa duhovnosti s globalnim trendovima u religiji mediteranskog svijeta uglavnom zanemarivana.²⁹

* * *

Dakle, iz ove kratke diskusije možemo vidjeti da se percepcija indigene željeznodobne paleobalkanske populacije nije previše mijenjala od kasnih 1980-tih, s rijetkim i izoliranim izuzecima koji ostavljaju nadu za buduću burnu debatu o ovom pitanju. Zapravo, čini se kao da se ozbiljna i šira debata izbjegavala na postjugoslavenskim prostorima, što je donekle opravdano za burne 1990-te, ali ni u kom slučaju za prvu dekadu 21. stoljeća. Percepcija indigene populacije je utkana u kulturno-povijesnu paradigmu, koja identificira identitete s materijalnom kulturom, nastojeći definirati i prostorno odrediti granice ovih skupina. Utjecaj tradicije i kulture i dalje ostaje glavnim čimbenikom formacije identiteta. Problem postojećeg okvira za analizu indigenih zajednica jest što ne uzima u obzir kontekstualnost i promjenjivost, odnosno aktivnu manipulaciju tradicijom, kulturom i političkom dominacijom, kao ključne karakteristike procesa konstrukcije skupnog identiteta. Također, potreba da se „etnicizira“ povijest, da se definira „etnička slika prostora“, odredi „etnička pripadnost“ prapovijesne populacije predstavlja ništa više no našu vlastitu potrebu da etniciziramo prošlost uspostavljajući etnicitet kao dominantan identitet protopovijesnih društava u analitičkom pristupu. Time se kontinuirano projicira značaj etniciteta u povijesti suvremenih društava i nacionalnih država 19. i 20. stoljeća i nasilno nameće protopovijesnim populacijama kao njihova „realnost“. Etnicitet jeste postojao u prapovijesnim i protopovijesnim društvima, ali značaj etničkog identiteta za ove populacije je rijetko bio primaran – drugi identiteti, poput socijalnog, regionalnog, ili političkog, bili su od jednakog, ako ne i većeg značaja, ovisno o datom kontekstu. Dakle, etnicitet je predstavljao samo jedan od narativa društvene prakse, koji se integrirao u svakodnevno iskustvo bivstvovanja zajednica u prošlosti i konstrukciju individual-

²⁹ O rimskom osvajanju Ilirika vidi Dzino / Domić Kunić (u tisku); problem pristupa provincijalnim kultovima je dotaknut (ali nikako i dovršen) u Dzino 2009c, a na problem gradina ću se osvrnuti u više detalja u budućim radovima.

nog i skupog identiteta, što se ispravno zamjećuje u suvremenim arheološkim debatama.³⁰

Problem tvorbe identiteta indigenih zajednica zapadnog i središnjeg Balkanskog poluotoka prije rimskog osvajanja fascinantno je i nedovoljno istraženo područje i daljnja diskusija je ne samo neophodna već i neminovna. Kako bi se bolje shvatili ovi procesi, moraju se modificirati načini na koji im se pristupa, uzimajući u obzir heterogenost ovih zajednica i specifične načine na koji je svaka od njih konstruirala svoj identitet. Preispitivanje problema povijesnih identiteta, njihove tvorbe, transformacije i nestanka nije znanstveno pomodarstvo ili trendovski hir. Ono je tu da ostane.

Summary

Indigenous communities of the western and central Balkan Peninsula and the 21st century: methodological problem

This paper discusses current perceptions and methodologies of research into the identity of pre-Roman Iron Age indigenous communities from the western and central Balkan peninsula, still popularly known as „Illyrians“. The debate about the identity of these communities in the 1990s and 2000s was usually limited to restating the current views and methodological approaches. More serious discussion about the existing theoretical approaches was avoided in both, local and international, scholarship. The introduction of contemporary scholarly views, rooted in post-modern and post-structuralist discourse, to the identity-debate is very scarce and inadequate, resulting in a slowly widening divide between local archaeological research and theoretical interpretation in international scholarship.

Current methodological approach is based on three main aspects: the analysis of Iron Age material culture, paleolinguistical research, mainly based on indigenous anthroponymy (onomastics), and the testimony of ancient written sources. In addition, it is

³⁰ Díaz Andreu / Lucy / Babić / Edwards 2005; Insoll 2007, itd. U kontekstu ove diskusije treba posebice istaći Gabrovec snažni i opravdani otpor etniciziranju halštatskih zajednica jugozapadnih Alpi, Gabrovec 1991.

worth noting that protohistorical periods have been usually anachronically connected by researchers with the Roman provincial archaeology of Dalmatia and Pannonia into a single narrative. Special importance is given to the taxonomisation of the indigenous population, defining the ethnic groups (peoples, tribes) and placing them in space. In this view, ethnic groups are formed in a never-sufficiently-explained process of ethnogenesis (nothing to do with Wenskus-Wolfgram-Pohl ethnogenesis model of Viennese school!), from amorphous, culturally akin communities into „more coherent“ ethnic units. Finally, strong presence of resistance-narrative in current research over-emphasizes indigenous opposition towards mediterranean world (political and cultural) and overlooks their interaction, thus constructing the perception of indigenous „conservativeness“.

The paper concludes that current methodological framework is inadequate, as it is still firmly rooted within a culture-history paradigm, which does not sufficiently take into account the fluidity and contextual nature of group identities, or the impact of power-structures within the society. Such an approach ethnicizes the past, anachronically projecting the contemporary significance of ethnic identity on the world of late Iron Age communities, where ethnicity was only one important identity-narrative, side by side with regional, social, or political identities. The paper concludes that further debate is necessary and unavoidable, in order to integrate research on those communities into more general current scholarly debates about Iron Age communities in temperate Europe.

Bibliografija

- Ančić, M. 2008, Što „Svi znaju“ i što je „Svima jasno“: historiografija i nacionalizam, Zagreb 2008.
- Babić, S. 2002a, „Princely Graves“ of the Central Balkans. Critical history of Research, *European Journal of Archaeology* 5(1), 2002, 70-88.
- Babić, S. 2002b, Still innocent after all these years? Sketches for a social history of archaeology in Serbia, Biehl, P. F. / Gramsch, A. / Marciniak, A. (ur.), *Archäologien Europas: Geschichte, Methoden und Theorien/Archaeologies of Europe: History, Methods and Theories*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 3, Münster / New York / München 2002, 309-322.
- Babić, S. 2002c, Janus on the Bridge – A Balkan attitude towards ancient Rome, u: Hingley, R. (ur.), *Images of Rome – Perceptions of ancient Rome in Europe and the United States of America in the modern age*. *Journal of Roman Archaeology: Supplement 44, Portsmouth RI 2002*, 167-182.
- Babić, S. 2004, Poglavarstvo i polis: starije gvozdeno doba centralnog Balkana i grčki svet. Beograd 2004.
- Babić, S. 2006, Archaeology in Serbia – A Way Forward?, u: Tasić, N. / Grozdanov, C. (ur.), *Homage to Milutin Garašanin*, Beograd 2006, 655-659.
- Babić, S. 2008, Grci i drugi: Antička percepcija i percepcija antike, Beograd 2008.
- Babić, S. 2009, Jezik arheologije II (ili: *Kako sam preživela promenu paradigme*), *Etnoantropološki problemi* n. s. 4(1), 2009, 123-132.
- Babić, S. 2010, Arheologija i etnicitet, *Etnoantropološki problemi* 5(1), 2010, 137-149.
- Banks, M. 1996, *Ethnicity: Anthropological Constructions*, London / New York 1996.
- Barbarić, V. 2010, Autohtono stanovništvo istočne obale Jadrana u zadnjem tisućljeću prije Krista, u: Poklečki Stošić, J. (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010, 56-62.
- Benac, A. (ur.) 1964a, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba. ANUBiH–CBI: Posebna izdanja 4/1, Sarajevo 1964.
- Benac, A. 1964b, Prediliri, Protoiliri i Prailiri, u: Benac 1964a, 59-94.
- Benac, A. (ur.) 1967, Simpozijum o Ilirima u antičko doba. ANUBiH–CBI: Posebna izdanja 5/2. Sarajevo 1967.
- Benac, A. 1977, Prediliri, protoiliri, prailiri: neki novi aspekti, *Balkanica* 8, 1977, 1-16.
- Benac, A. (ur.) 1987a, Praistorija jugoslovenskih zemalja. Vol. 5: Željezno doba, Sarajevo 1987.
- Benac, A. 1987b, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, u: Benac 1987a: 737-802.
- Benac, A. (ur.) 1991, I Iliro-Trački simpozijum: Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora od eneolita do helenističkog doba / I Symposium Illyro-Thrace: *Tribus paléobalkaniques entre le mer Adriatique et la mer Noire de l'énéolithiques jusqu'à l'époque hellénistique*. Posebna izdanja ANUBiH/CBI 94/14 & Srpska akademija nauka i umetnosti – Balkanološki institut, Posebna izdanja 44, Sarajevo / Beograd 1991.
- Blažević, Z. 2007, Ilirizam prije ilirizma, Zagreb 2007.
- Blečić, M. 2007, Status, symbols, sacrifices, offerings. The diverse meanings of Illyrian helmets, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu* 40, 2007, 73-116.
- Brather, S. 2004, *Etnische Interpretationen in der frühgeschichtlicher Archäologie: Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, Berlin / New York 2004.
- Buršić Matijašić, K. 2008, Gradinska naselja: Gradine Istre u vremenu i prostoru, Zagreb 2008.

- Ceka, N. 2005, *The Illyrians to the Albanians*, Tiranë 2005.
- Colombo, M. 2007, *Le tribù dei Pannoni in Strabone*, *Tyche* 22, 2007, 1-8.
- Colombo, M. 2010, *Pannonica*, *Acta Antiqua Academiae Hungaricae* 50, 2010, 171-202.
- Coudart, A. 1999, *Is post-processualism bound to happen everywhere? The French case*, *Antiquity* 73, 1999, 161-167.
- Curta, F. 2002, *From Kossinna to Bromley: ethnogenesis in Slavic archaeology*, u: Gillett, A. (ur.), *On Barbarian Identity: Critical Approaches to Identity in the Early Middle Ages*, Turnhout 2002, 201-218.
- Čače, S. 1976, *O stratifikaciji prapovijesnih toponima i njihovom odnosu prema arheološkoj građi na istočnojadranskoj obali*, u: Batović, Š. (ur.), *Materijali 12: 9 kongres arheologa Jugoslavije Zadar 1972*, Zadar 1976, 133-148.
- Čović, B. 1964, *Osnovne karakteristike materijalne kulture Ilira na njihovom centralnom području*, u: Benac 1964a, 95-134.
- Čović, B. 1986, *Die Ethnogenese der Illyrier aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte*, u: ur. Bernhard, W / Kandler Pálsson, B. (ur.), *Ethnogenese europäischer Völker: Aus der Sicht der Anthropologie und Ur- und Frühgeschichte*, Stuttgart / New York 1986, 55-74.
- Čirković, S. M. 1995, *Srednjovjekovno razdoblje u tzv. etnogenezi balkanskih naroda*, u Budak, N. (ur.) *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb 1995, 28-39.
- Demoule, J.-P. 1999, *Ethnicity, culture and identity: French archaeologists and historians*, *Antiquity* 73, 1999, 190-198.
- Díaz Andreu, M. / Champion, T. 1995, *Nationalism and Archaeology in Europe*, London 1995.
- Díaz Andreu, M. / Lucy, S. J. / Babić, S. / Edwards, D. N. 2005, *The Archaeology of Identity, Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*, London / New York 2005.
- Dietler, M. 1994, *„Our ancestors the Gauls“: archaeology, ethnic nationalism, and the manipulation of Celtic identity in modern Europe*, *American Anthropologist* 96(3), 1994, 584-605.
- Dzino, D. 2008, *Deconstructing „Illyrians“: Zeitgeist, changing perceptions and the identity of peoples from ancient Illyricum*, *Croatian Studies Review* 5, 2008, 43-55.
- Dzino, D. 2009a, *„Dezidijati“: Identitetski konstrukt između antičkih i suvremenih percepcija*, *Godišnjak CBI* 38/36, 2009, 75-95.
- Dzino, D. 2009b, *The Bellum Batonianum in Contemporary Historiographical Narratives/In a Search for the Post-Modern Bato the Daesitiate*, *Arheološki radovi i rasprave* 16, 2009, 29-46.
- Dzino, D. 2009c, *Bindus Neptunus: Hybridity, acculturation and the display of power in the hinterland of Roman Dalmatia*, *Histria Antiqua* 18(1), 2009, 355-362.
- Dzino, D. 2010, *Illyricum and Roman Politics 229 BC – AD 68*, Cambridge 2010.
- Dzino, D. 2012 (u tisku), *Contesting identities of pre-Roman Illyricum*, *Ancient West & East* 11, (2012).
- Dzino, D. / Domić-Kunić, A. (u tisku kod Školske knjige), *Rimsko osvajanje ilirika: povijesni antinarativ*, Zagreb.
- Gabrovec, S. 1964, *Problem severozahodnoga područja Ilirov*, u: Benac 1964a, 215-252.
- Gabrovec, S. 1991, *O etnični opredelitvi jugovzhodnoalpske Halštatske kulture*, u: B. Čović (ur.), *Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu. Posebna izdanja ANUBiH/CBI 95/27*, Sarajevo 1991, 89-96.
- Galaty, M. L. 2002, *Modelling the Formation and Evolution of an Illyrian Tribal System: Ethnographic and Archaeological Analogs*, u: Parkinson, W. A. (ur.), *The Archaeology of Tribal Societies. International Monographs in Prehistory. Archaeological Series 15*, Ann Arbor MI 2002, 109-122.
- Galaty, M. L. / Watkinson, C. 2004, *Archaeology under Dictatorship*, New York 2004.
- Garašanin, M. 1991, *Problèmes de l'ethnogenèse des peuples paléobalcaniques*, u: Benac 1991, 9-32.
- Gross, M. 2009, *Dekonstrukcija historije, ili svijet bez prošlosti*, *Historijski zbornik* 62(1), 2009, 165-194.
- Hartog, F. 1980, *Le miroir d'Hérodote: essai sur la représentation de l'autre*, Paris 1980.
- Insoll, T. (ur.). 2007. *The Archaeology of Identities, a reader*, London / New York 2007.
- Janković, B. 2009, *Okrugli stol „Historijska znanost prije i poslije postmoderne“*, *Filozofski fakultet u Zagrebu*, 20. studeni 2009., *Historijski Zbornik* 62(2), 2009, 539-548.
- Jenkins, K. 1991, *Re-thinking history*, London / New York 1991.
- Jenkins, K. 2003, *The Postmodern History Reader*, London / New York 2003.
- Jones, S. 1997, *The Archaeology of Ethnicity: Constructing identities in the past and present*, London 1997.
- Kaiser, T. 1995, *Archaeology and ideology in southern Europe*, u: Kohl, P. L. / Fawcett, C. (ur.), *Nationalism, politics and the practice of archaeology*, Cambridge 1995, 99-119.
- Katičić, R. 1964, *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*, u: Benac 1964a, 11-58.
- Katičić, R. 1976, *Ancient Languages of the Balkans*, The Hague / Paris 1976.

- Katičić, R. 1991, Die Quellenaussagen zur Paläoethnologie des zentralen Balkanraumes, u: Benac 1991, 91-100.
- Kohl, P. L. 1998, Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and Reconstructions of the Remote past, *Annual Review of Anthropology* 27, 1998, 223-246.
- Kuntić Makvić, B. 2006, Pisani izvori u službi arheološkog istraživanja *scripta et effusiones*: nastava, *Opuscula Archaeologica* (Zagreb) 30, 2006, 225-268.
- Lippert, A. 2004, Das archäologische Bild der frühen Illyrer, u: Urso 2004, 11-21.
- McCullagh, C. B. 2004, The logic of history: putting postmodernism in perspective, London / New York 2004.
- Matijašić, R. 2009, Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana, Zagreb 2009.
- Mayer, A. 1958, Die Sprache der alten Illyrier 2, Wien 1958.
- Milin, M. L. 2003, Pitanje ilirske komponente stanovništva jugoistočnog dela Donje Panonije u savremenim istraživanjima, *Balkanica* 32-33, 2003, 49-60.
- Munslow, A. 1997, Deconstructing History, London 1997.
- Novaković, P. 2007, The present makes the past: the use of archaeology and changing national identities in former Yugoslavia, u: Rieckhoff, S., Sommer, U. (ur.) *Auf der Suche nach Identitäten: Volk-Stamm-Kultur-Ethnos*. *British Archaeological Reports-International Series* 1705, Oxford 2007, 181-192.
- Novaković, P. 2008, Experiences from the margins, *Archaeological dialogues* 15(1), 2008, 36-45.
- Novaković, P. 2011, Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective, u: Lozny, L. R. (ur.), *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, New York / Dordrecht / Heidelberg / London 2011, 339-362.
- Olujčić, B. 1999/2000, Japodi, Apijanovi plemeniti barbari, *Opuscula Archaeologica* (Zagreb) 23-24, 1999/2000, 59-64.
- Olujčić, B. 2004, Putovi i raskršća, prioriteti i perspektive u istraživanju etničkih skupina sjeverozapadnoga Ilirika, u: M. Matijević (ur.), *Spomenica Filipa Potrebice*, Zagreb 2004, 87-96.
- Olujčić, B. 2005, *Μετοῦλον κεφαλῆ τὸν Ἰαπόδων* (App. Illyr. 19), u: Šegvić, M. / Mirnik, I. (ur.), *Illyrica Antiqua*. *Ob honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2005, 393-400.
- Olujčić, B. 2007, Japodi. *Pristup*, Zagreb 2007.
- Oštin, K. 1921, Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft 1, Wien / Leipzig 1921.
- Pavic, A. 2009, Europas vergessene Antike – Die illyrische Gradina-Zivilisation, *Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde* 10, 2009, 7-22. <http://s145739614.online.de/fera/ausgabe10/Pavic1.pdf>
- Pavic, A. 2010, Zwischen den Welten – Antike Kulturlandschaften im Illyricum, *Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde* 11, 2010, 1-21. <http://s145739614.online.de/fera/ausgabe11/Pavic2.pdf>
- Periša, D. 2002, Prikaz hrvatskog prijevoda Wilkes 1992, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 34(3), 2002, 154-163.
- Pohl, W. 1994, Tradition, Ethnogenese, und literarische Gestaltung: eine Zwischenbilanz, u: K. Brunner / B. Merta (ur.), *Ethnogenese und Überlieferung: Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung*, Wien / Oldenbourg 1994, 9-26.
- Pohl, W. 2005, Aux origines d'une Europe ethnique. Transformations d'identités entre Antiquité et Moyen Âge, *Annales: Histoire, sciences sociales* 60, 2005, 183-208.
- Potter, D. S. 1999, *Literary Texts and the Roman Historian*, New York 1999.
- Rapanić, Ž. 1986, O stanju i nekim problemima arheologije u Jugoslaviji, *Arheo* 5, 1986, 6-11.
- Roymans, N. 2004, *Ethnic Identity and Imperial Power: The Batavians in the Early Roman Empire*. *Amsterdam Archaeological Studies* 10, Amsterdam 2004.
- Siewert, P. 2004, Politische Organisationsformen im vorrömischen Südillyrien, u: Urso 2004, 53-62.
- Slapšak, B. / Novaković, P. 1995, Is there national archaeology without nationalism? *Archaeological tradition in Slovenia*, u: Díaz Andreu / Champion 1995, 256-293.
- Spiegel, G. M. (ur.) 2005, *Practicing History: New Directions in Historical Writing After the Linguistic Turn*, London / New York 2005.
- Stipčević, A. 1974, *Iliri* (prvo izdanje), Zagreb 1974.
- Šašel Kos, M. 2005, *Appian and Illyricum*. *Situla* 43, Ljubljana 2005.
- Thurston, P. 2009, Unity and diversity in the European Iron Age: out of the mists, some clarity?, *Journal of Archaeological Research* 17, 2009, 347-423.
- Trigger, B. G. 2006, *A history of archaeological thought* (drugo izdanje), Cambridge 2006.
- Urso, G. (ur.) 2004, *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana*. *I convegni della fondazione Niccolò Canussio* 3. Pisa 2004.
- Wenskus, R. 1961, *Stammesbildung und Verfassung: Das Werden der Frühmittelalterlichen gentes*, Köln 1961.
- Wilkes, J. J. 1992, *Illyrians*, Oxford / Cambridge 1992.

- Wolfram, H.* 1981, Gothic History and Historical Ethnography, *Journal of Medieval History* 7, 1981, 309-319.
- Wolfram, H.* 1988, *The History of the Goths*, Berkeley / Los Angeles / London 1988.
- Wolfram, H.* 1990, *Das Reich und die Germanen: Zwischen Antike und Mittelalter, Das Reich und die Deutschen*, Berlin 1990.
- Wolfram, H.* 1994, *Origo et religio: Ethnic Traditions and Literature in Early Medieval Texts*, *Early Medieval Europe* 3, 1994, 19-38.